

Lalə Həsənova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dos.

Narahat ruhumuzun oylağı Şuşa və ya müasir tariximizin təcəssüm olunduğu əsər

(Əyyub Qiyas “Sonuncu büt”)

“Sən heç vaxt qalib ola bilməyəcəksən. Mən isə zəfər hissini yaşadım”.

Bu gün zəfərdən yazmaq, qələbə sevincini bölüşmək çağdaş ədəbiyyatımızın tarixi missiyasıdır. Real həyatdan öncə bu hadisələri canlandıran, oxucusunu zəfər sevincinə kökləyən əsərin illər öncə yazılmış olması isə həm təccüb, həm də qürur doğurur. Demək ədəbiyyat hələ də (müxtəlif dövrlərdə fərqli fikirlər səslənsə belə) həyatı qabaqlamağı bacarır.

Əyyub Qiyasın “Sonuncu büt” romanında keçid dövrü - 90-cı illər əks olunub. Hadisələr əsasən müxtəlif millətlərin qarşılıqlı anlam və sevinc içində yaşadığı beynəlxalq şəhərdə - Bakıda cərəyan edir. Lakin, erməni fitnəsi bu idillik yaşama son qoyaraq günahsız gəncin həyatını məhv edir. Uzun müddət cəmiyyətdən təcrid olunan, 28 il həbsxana həyatı yaşayan

Məmmədağa doğma şəhərinə, evinə dönsə də, özünü burada yad sanır. Dəmir barmaqlıqlar arasında keçirdiyi illər ərzində şəhər, insanlar, qonşular- hamı dəyişib. Romanda keçid dövrünün qaranlıq məqamları, bir çoxlarının yaxşı həyat istəyi, bəzən isə görməməzlikdən gəldiyimiz mətləblər-kriminal avtoritetlərin əlinə keçən şəhər, göyərçin damının yerində tikilən obyektlər, Məmmədağa kimilərin həbsxanada olduğu zaman özlərinə iş qurub qardaşının haqqını yeməkdən utanmayan Muxtar kimilər...beləliklə, yaxşı ilə pisin yerindən oynadığı mühit əks olunur. O isə daim ötən zamanları buxovunu qıraraq yeni həyata uyğunlaşa bilmir, işgalla barışmayaraq Şuşaya can atır.

Ötən əsrin 90-cı illər nəsli üçün bu hiss çox xarakterikidir. Dəyişən sosial durum, siyasi vəziyyət hər kəsdə çaşqınlığa səbəb oldu. Dəyərlərin bir anda puç olunduğu keşməkeşli mühit cəmiyyətin parçalanmasına gətirib çıxardı. Kimiləri vəziyyətlə uyğunlaşaraq hər yolla pul qazanmağı üstün tutdu (Məmmədağanın antipodu olan Muxtar kimi), cəmiyyətdə mövqe tumağa çalışdı (qardaşı İlqar kimi). Yalnız özünü düşünən, heç kimə bağlılığı olmayan Muxtar, İlqar kimilər uğur qazana bilsələr

Qarabağ Azərbaycandır!

də, bu xoşbəxtlik ilgim kimi tez də ötdü. Çünki, yaxşı həyat üçün hər şeydən keçməyə hazır olan mənən formalaşmamış biri, nə qədər uğurlu, güclü biri olaraq görünməyə çalışsa da, gücsüz və zavallıdır. Zamanla bu görüntünün duman kimi çəkilməsi nəticəsində onların miskinliyi aydın oldu. Təəssüf ki, müəyyən dövr ərzində mühit bu cür insanlar üçün əlverişli şərait yaratdı və bu kimi insanlar vəziyyətdən istifadə edərək cəmiyyəti yönləndirməyə çalışdılar. Keçid dövründə ədəbi personajlar qalereyası bir az da “zənginləşdi”. Cəmiyyətdə yaşananlar- azadlıq hərəkatı, siyasi gərginlik, itkilərimizin ağrısı gələcəyə ümidimizi belə əlimizdən almışdır. Tramvay dövründən mercedesli Muxtarın dövrünə keçid anıdan baş verdi, insanların bu yeniliklərə öyrəşməyə vaxtı olmadı, fakt qarşısında qaldıqda vəziyyətlə razılaşmağa məcbur olsalar da, qəbullana bilmədilər, qəlbimizin dərinliyində bu gün də anıdan ağuşuna atıldığımız müasir gerçəklik bizi qorxudur. Ötən illərə xas illüzor sabillik hissini təhtəşüuri şəkildə olsa belə özləyirik.

Məmmədağa haqsızlığı cavabsız qoya bilmədiyi üçün ömrünün çox hissəsini həbsxanada keçirməli olur. Bu müddətdə Muxtar kimilər onun göyərçin damını ələ keçirərək özünə biznes qurur, İlqar təhsilini başa vuraraq mühüm vəzifədə çalışır. Məmmədağa isə illər sonra da xəyalən atasının sürdüyü qırmızı tramvayın axtarışındadır.

Arturik xalqımızın arasında böyüyüb rişələnən erməni xislətinin doğurduğu fəsadlar, içimizi sızıb bizə qarşı nifrətini yeritməyə çalışan ermənilərin ümumiləşdirilmiş obrazı olaraq dəqiqliklə canlandırılıb. Hər məqamda “ayıq-sayıq” olan, öz çirkin əməllərini həyata keçirərkən vicdan əzabı çəkməyən (Orxanla qasılaşma səhnəsi), həyat döyüşlərində öz iç üzünü göstərən, asanlıqla hər kəsi ələ verən gəncin törətdiyi fitnə-fəsad bu murdar xislətli insanın mürəkkəb naturesı indiki və keçmiş zaman müstəvisində göstərilmişdir. İllər sonra erməni qonşusunu taparaq onunla haqq-hesab çəkməyə nail olan Məmmədağa onlara qarşı nifrətini bu şəkildə bildirir: “Bu dəqiqə bizdə ən ağır təhqir bilirsən nədir? Bir vaxt gələcək, bu ifadə dünyada ən təhqiramiz sözə çevriləcək. Kimsə birinə “sən ermənisən” desə qan töküləcək. Bunu unutma” Baş verənlər, ön plana keçən keçmiş hadisələr fonunda dolğunlaşır. Həyətdə uşaqlar arasında yaşanan hadisələr dünya siyasətində yaşananları sanki böyüdücü güzgü olaraq əks etdirir (Məmmədağanın Aruklə Orxan hadisəsində mövqeyi). “Sükutu pozan Məmmədağa dedi: “İndi sənə kim olduğun aydın oldu? İndi bunu hər kəs bilir. Kişiyə maska arxasında gizlənmək, dostlarını satmaq yaraşmaz... Bu gündən sonra bizim həyətdə özünə dost axtarma... Get...”. Həmin döyüşlərin davamı sonradan cəbhədə yaşanır, Əhməd həyətdə baş tutan bərabər döyüşdə erməniyə qalib gələ bilsə də, döyüş meydanında həlak olur. Çünki erməni taktikası, döyüş meydanında da davam etdirilir. Məmmədağa isə hələ ki, həmin ərazilərdə ədalət prinsiplərini bərpa etməyə qadir deyil.

Dağınıq süjet xətti, retrospeksiya, yuxular, simvollar, axirət ilə bağlantı kimi təsvir vasitələrinin yer aldığı əsərdə bu elementləri formal səciyyə daşımayıb, mövzunun daha dərin məzmun kəsb etməsinə səbəb olur. Ömrünü erməni fitnəsi ilə bada verən, illərini həbsxana divarlarında keçirən Məmmədağa bir dəfə də olsa Şuşada olmaq, oranın suyu içmək istəyir. Bütlərin çağırışı çoxlarını narahat etsə də, İlqar gücsüzlüyünü hiss edib özünə qəsd edir, romantik hisslərlə yaşayan Rüşət də hadisələrə reaksiya verəcək biri deyil. Yalnız Məmmədağa bu çağırışa biganə qala bilməyib müqəddəs məkana yollanır.

Son illərdə qələmə alınana bir şox əsərlərdən fərqli olaraq romanda bir insanın, son olaraq bir xalqın faciəsinə səbəb olan düşmən nifrətlə xatırlanmır. Hər bir xalqın kəsdiyi çörəyə, əhd peymanə sadıq qalan içindəki şeytana qalib gəlib, mələyin hökmü ilə yaşayan Arşəvil, Məmmədağa kimi nümayəndələri vardır. Romanda yaxşı azərbaycanlı və mənfur düşmən qarşıdurması deyil, insanlığın öləməsindən, zaman kecdikcə şeytan xislətli insanların ikinciləri üstələməkdə olmağından bəhs

Qarabağ Azərbaycandır!

edilir, müharibələrin fərdlərin istəyi ilə deyil, dünyada şərin artması nəticəsində yaşandığını vurğulanır. Məmmədağa, Arşevil kimi insanlar təkləndikcə insanlıq ölür və şərin hakimiyyəti başlayır. İlqar kimilər gec islah olunduqları üçün bu tarixi missiyanı həyata keçirməkdə gücsüzdülərsə, Muxtar kimilər isə vəziyyəti nəzarətdə saxlayaraq şəxsi mənfəət üçün hər kəslə dil tapmağa hazırdılar. Müharibənin baş verməməsi, pisləyin yaşanmaması, ruhların yerindən oynamaması üçün insanlar şərin xeyri üstələməsinə yol verməməli, bu prosesi biganəliklə müşahidə etməməlidirlər. Müasir insandan tələb olunan yalnız budur.

Bu baxımdan əsər yalnız hər hansı xalqa deyil, ümumən pisləyə qarşı yönəlmiş roman olaraq bədii-estetik əhəmiyyət kəsb edir. Düşmənin aşağılanması kimi yanlış yanaşma nəticəsində mövzunun cılızlaşması baş vermir. Biz bu müharibədə bir xalqla deyil, böyük bir şərlə mübarizə aparmışıq. Vuruşmuşuq, itkilər vermişik ancaq sınınamışıq, cılız hisslərin qurbanına çevrilməmişik, xalq olaraq böyüklüyümüzü, mərdliyimizi saxlamış, tariximizə, milli-mədəni sərvətimizə sahib çıxmağı bacarmışıq. Zamanla bu hadisələr realıqda da yaşandı, artıq vəziyyət hamıya bəllidir, göz qabağındadır. İllər öncə müəllifin bu ağırlı mövzunu bunca dəqiqliklə təsvir edərək hadisələri öncədən duya bilməsi yazıçının iti intuisiyasının, yüksək müşahidə qabiliyyətinin göstəricisidir. Çox zaman müasir ədəbiyyatın zamanı, dövrü canlandırmaqda çətinlik çəkdiyi, dövrün problemlərinə biganə yanaşdığı qeyd olunsada, belə bir əsərin yaranması müasir ədəbiyyatımızda, nəsrimizdə əlamətdar hadisədir. Hadisələrin uğurlu sonluğunu proqnozlaşdıran müəllif illər öncə realığı qabaqlayaraq, düşgün, məğlub hisslərə tabe olmamış, zamanla yaşanacaq zəfər sevincini oxucusuna daha əvvəl yaşada bilmişdir.

Bu səbəbdən, qələbəmiz gerçəkləşdikdən sonra “Literaturniy Azerbaijan” jurnalının əsəri rus dilində yenidən çap etməsi (roman ilk dəfə 2007- ci ildə azərbaycan dilində nəşr olunub) anlaşılandır. Yaşadıqlarımız, şahidi olduqlarımız gerçəkliklər romanın yeni oxunuşunu labüdləşdirir. Əyyub Qiyas arzularımızın şəhəri, yaralarımıza məlhəm bildiyimiz Şuşanı uzun illərdən sonra təsvir edən ilk nasirlərimizdəndir.

12.01.2022...<https://literature.az/?lang=aze&page=339&newsId=117538>